

Orosz László

Az önelvű irodalomtörténész

Horváth János emlékére

Százhúsz esztendeje, 1878. június 24-én született. Jelképesnek tarthatjuk, hogy századunk legnagyobb magyar irodalomtörténésze egy évvel volt fiatalabb Adynál, egy évvel idősebb Móricznál. Adynak földije is volt: szülőhelye, a Bihar megyei Margitta mintegy 35 kilométerre esik a szilágysági Érmindszentől. A partiumi múlt, hagyományok, tájnyelv révén a szatmári, tiszacsécsei Móriczhoz is lehetett köze. Földije volt annak a magyar költőnek, akinek művét: eszményeit, ízlését, nyelvét legközelebb érezte magához: a szintén bihari, nagyszalontai Arany Jánosnak. Az Eötvös Collegium első nagy nemzedékének tagjaként a nyelvész Gombocz Zoltán, a történész Szekfű Gyula, a zeneszerző és zenetudós Kodály Zoltán, a finnugor nyelvésznek induló későbbi nagy hatású író, Szabó Dezső voltak többek között a társai. A párizsi École Normale Supérieure ösztöndíjas növendékeként a francia irodalomtörténet nagyjait, Brunetiére-t, Lansont hallgatta. Jelképesnek tekinthetjük azt is, hogy első fontos tanulmánya, irodalomtörténeti munkásságának programja: *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* a Nyugat indulásának évében, 1908-ban jelent meg (a budapesti II. kerületi állami főreáliskola évkönyvében).

Kevesen tartják számon, hogy Ady költészetéről az első könyvet Horváth János írta: 1909-ben jelent meg 1910-re keltezte *Ady s a legújabb magyar lyra* címmel. Konzervatív szemléletével lehetett és lehet vitatkozni, az azonban vitathatatlan, hogy Ady szimbolizmusáról mindmáig ebben a könyvben olvasható a legvilágosabb elemzés. (Az erről szóló fejezet újból megjelent Horváth *Tanulmányok* című kötetében.) Ady költői forradalmát stílusában észlelte és mutatta ki, *Forradalom után* című cikkében stíliromantikáját Vörösmartyéval vetette össze, kiváltva ezzel Tisza István rosszálló rendreutasítását. (Mind a cikk, mind Tisza hozzászólása – Rusticus álnévvel – a Magyar Figyelő 1921-i évfolyamában és újból az Ady-Múzeum II. kötetében található.) Könyve és cikke az Ady-hívek körében sem talált megértésre. Nem is találhatott, hiszen Horváth számára Arany János volt a példakép, a mérték. *Aranytól Adyig* című könyvében (1912) rámutatott azonban az Arany-örökség kiüresedésére, a jelszóként hangoztatott „nép-nemzeti” tartalomvesztésére és arra, hogy a múlt század végén felszínes emlékbeszédek, ünnepi szónoklatok pótolták az irodalommal való elmélyült foglalkozást, értő közönség nevelését. A konzervatív kritikának szemére vetette, hogy nem is törekedett az új törekvéseket megismerni, holott „Ady tényleg irodalmat csinált, felléptével lezárta a klasszikus korszakot s újat kezdeményezett.” Kerek tagadással való elutasítása elvágta az irodalom folytonosságát, pedig „folytonosság nélkül nincsen nemzeti műveltség”.

A később teljesen visszahúzódo tudós pályája kezdetén még élénken részt vett az irodalmi életben. Egyik létrehozója és első titkára volt az 1911-ben alakult Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak. Titkári jelentésében egyértelmű feleletet sugalló kérdésekkel fogalmazta meg az irodalomtörténet művelőinek felelősséggel teljes feladatát: „van-e tudományág, mely ősi és természetesebb joggal kívánhatna szétáramlani a nemzeti műveltség nagy közösségébe, mint a mienk? Van-e szaktudomány, melynek örököltebb, állandóbb kötelessége volna gondoskodnia e szerteáramlásról, mint az, amelynek szolgálatába mi szegődtünk?” Majd: „Nagy és nemes hivatás vár a mi társaságunkra: nemzetivé tenni a magyar irodalomtörténet tudományát, [...] közössé tenni, mindenek oszállyrészévé adni azt a több százados műveltségi kincset, amely nélkül nincsen magyarság” (Irodalomtörténet 1913).

Az irodalomtörténetben többféle irányzatnak voltak hívei, művelői Horváth János pályakezdetén. Egyik volt a hasznos, de távlatlan filologizálás, másik az irodalmat a kor politikájának alárendelő nemzetieskedés, harmadik a pozitivisták milió-elmélete, negyedik a műveket egyediségükben szemlélő, főként a Nyugat körében érvényesülő esztétizálás. Horváth „önelvű” rendszerezése nem annyira ezek ellenében, ezekkel vitatkozva, mint inkább egyoldalúságukat megszüntetve jött létre. Műveinek elengedhetetlen tartozéka a hiteles szövegekre, pontos adatokra támaszkodó filológiai megalapozás; mint az imént láttuk, célja volt az irodalomtörténet nemzeti, közösségteremtő feladatának teljesítése; írók fejlődésében, művek létrejöttében gondosan vizsgálta a környezetet, a körülményeket; végül pedig, de nem utolsósorban, kivételesen érzékeny volt az esztétikai értékre.

Az irodalmat sokoldalúan meghatározott fejlődési folyamatba ágyazva szemlélte. Első nagyszabású műve, az 1922-ben megjelent *Petőfi Sándor* Előszavát azzal a figyelmeztetéssel kezdte, hogy nem életrajzot írt, nem is esztétikai méltatást, a költőre vonatkozó összes ismeretanyagot tartalmazó monográfiát sem: könyve fejlődésrajz. Petőfi-könyve után, 1922-23-ban írta *A magyar irodalom fejlődéstörténetét*, amely befejezetlensége és publikálatlansága ellenére (csak 1976-ban jelent meg unokájának, Korompay H. Jánosnak gondozásában, Barta János előszavával) szándéka szerint fő művének tekinthető. Egyéb művei, egyetemi előadásai többnyire fölfűzhetők ennek a fejlődéstörténetnek a fonálára.

„A tervszerű előmunkálatok hiányát megsínyli minden összefoglalás, viszont összefoglalás megkísérlése nélkül sohasem jutnánk el a további teendőkhöz világos kijelölésig” – olvassuk *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* (1927) című művének Bevezetésében. E mű megírásakor, Petőfi és Arany nemzeti műköltészetének népi gyökereit nyomozva, Horváth az „előmunkálatok” oroszlánrészét is magára vállalta, nemcsak feledésbe merült művek, hanem kéziratos énekeskönyvek tucatjait is áttanulmányozta.

Hasonló filológiai megalapozásra épült Horváthnak az a három nagy műve, amelyek a kezdetektől a 16. század utolsó harmadáig mutatják be irodalmunk történetét: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (1931), *Az irodalmi műveltség megoszlása* (1935) és *A reformáció jegyében* (1953). Az első a középkori latin és magyar nyelvű irodalmunkat tekinti át Szent Istvántól Mohácsig, a második – az első időkorán belül maradvány – a csaknem teljesen latin nyelvű magyar humanizmust, a harmadik a Mohács utáni, immár döntően magyar nyelvű félszázadot. *A Fejlődéstörténet* bevezetésében azt olvashattuk, hogy az irodalomnak örök érvényű meghatározását ugyan nem lehet adni, lényege mégis összefoglalható így: „Írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével.” Szinte semmitmondóan általánosnak vélhetjük ezt a meghatározást, elgondolkodtató tartalommal telik meg azonban módosulásait figyelve. Természetesnek tartjuk, hogy ismert író ír rögzített szöveget a még ismeretlen olvasó érdeklődésére számítva. Középkori kódexeink azonban ismert olvasónak, olvasói közösségnek (kolostoroknak vagy megnevezett személyeknek) készültek, írójukat, többnyire fordítójukat sem ismerjük, legfeljebb a másolót, aki több kódexből másol különféle szövegeket a megrendelő (az olvasó) igénye szerint. Az alapviszony lényege változatlan, csak a hangsúlyok kerülnek máshova: íróról olvasóra, egyedi műről vegyes tartalmú gyűjteményre. Másfajta módosulásra figyelhetünk fel a humanizmus idején. Itt előtérbe lép az író, de olvasóként csak kivételes,

mondhatni: vele azonos műveltségű emberre számíthat. Első nagy költőnknek, Janus Pannoniusnak bizonyára több olvasója volt Itáliában, mint hazájában: ott költőnek tartották, Magyarországon, Mátyás udvarában diplomataként volt rá szükség. A reformáció évtizedei ismét módosították az alapviszonyt: már van olvasó, mert szélesebb körű az iskolázás, uralkodóvá vált az anyanyelv, s közvetítőként és a szövegek rögzítőjeként elterjedt a könyvnyomtatás.

Az Arany Jánosig jutó *Fejlődéstörténet* keretébe illeszthetők azok a mintegy 100 oldalnyi terjedelmű könyvecskék, amelyek az 1930-as évek közepén *Horváth János egyetemi elődásaiból* sorozattal jelentek meg: Csokonairól, Kisfaludy Sándorról, Katonáról, Kisfaludy Károlyról. Címlapjuk hátoldalán többek közt ez áll: „Mindegyik kötet önálló egész, sorozatuk azonban összefüggő fejlődéstörténeti képet nyújt.” A fejlődéstörténetbe való beágyazást segíti, hogy a kiemelt íróhoz kevésbé jelentős kortársaik bemutatása is hozzákapcsolódik: Csokonaihoz Földi és Fazekas, Katonához játékszíni és drámairodalmi előzményei és drámaíró kortársai, Kisfaludy Károlyhoz külön kötetben évtizedének, az 1820-as éveknek kisebb írói. Hasonló felépítésű Berzsenyi és íróbarátai (1960), itt említendő az 1942/43. és 1943/44. évi egyetemi előadásait tartalmazó *Vörösmarty drámái* (Irodalomtörténeti füzetek 63., 1969).

Katona kutatója számára talán a róla 1936-ban megjelent kötetnél is fontosabb az 1926-ban a Napkeletben közölt tanulmány: *Jegyzetek Bánk bán sorsáról* (újból *Tanulmányok* c., 1956-i kötetében). Azokat az okokat vizsgálja ez, amelyek a Bánk bán befogadását, értékelését hátráltatták. Nem sorolom őket, csak a legfőbbet, a máig hatót említem: a dráma sarkalatos, de egymásnak ellentmondó erényeit: rendkívüli mértékű, abszolút színszerűségét és aprólékos, a lélek minden rezdülésére figyelő jellemrajzát. Az első miatt igazán csak színpadon érvényesülhet, a második miatt azonban az a néző, aki nem olvasta el előbb beható figyelemmel, nemigen érti (vagy félreérti), amit a színházban lát. Ezért „csak olvasás és előadás sokszoros, egymást támogató körforgása érthette meg apránként egész rendkívüliségét” – írta Horváth. Ennek a sokszoros, egymást támogató körforgásnak a megtételére azonban – úgy gondolom – a múltban sem sokan vállalkoztak, a tapasztalat pedig azt mutatja, hogy a jelenben még kevesebben vállalkoznak.

Legendás volt Horváth János versismerete, versmemóriája. Óráin nem is annyira az lepett meg, hogy hány költeményt idézett fejből, mint inkább az, milyen távoliak között mutatott rá hasonlóságokra, összefüggésekre. Bármiről beszélt vagy írt, mindig a magyar irodalom egészen tartotta rajta a szemét.

1948-ban az elsők között tüntették ki Kossuth-díjjal, volt tanítványai, az irodalomtörténészek akkori élgárdájának tagjai *Magyar századok* című tanulmánygyűjteménnyel köszöntötték. Voltak azonban, akik az új, marxista irodalomszemlélethez igazodva támadni kezdték, hibáztatva, hogy irodalmunk fejlődésének csúcspontját Petőfi és Arany költészetében, Gyulai kritikáiban, az általa „nemzeti klasszicizmusnak” nevezett irányzatban látta; Adyt csak a stíromantika képviselőjének tartotta; lírai szerepjátszást is kimutatott Petőfi költészetében, s ezzel – mondták, írták – kétségbe vonta őszinteségét, forradalmiságát; középkori irodalmunk történetéből kirekesztette a szóbeli előzményeket, s így túlsúlyra juttatta a vallási tartalmú műveket. Nem válaszolt ezekre a támadásokra. Még 1948-ban nyugdíjba ment.

Azokkal azonban vitatkozott, akikkel a magyar verselés, ritmika terén nem tudott egyetérteni. Öt verstani műve (*Magyar ritmus, jövevény versidom*, 1922; *A középkori magyar vers ritmusa*, 1928; *A magyar vers*, 1948; *Rendszeres magyar verstan*, 1951; *Vitás verstani kérdések*, 1955) különféle spekulatív elméletekkel szemben a közösségi (nemzeti) ritmikái tapasztalat, az ösztönös ritmusérzék alapján áll, Arany János és Arany László verstani nézeteit újítja fel és fejleszti tovább. Nem volt hajlandó megbarátkozni a nyelv rongálóival sem: megróttá a nyelv elleni vétségeket a Nyugat egyes íróinak a műveiben még az első háború előtt, 1937-ben pedig tanulságos, helyenként csípősen szellemes tanérvnyító előadást tartott *Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól*. Egyik kezdeményezője volt a budapesti egyetem bölcsészkarán a jó magyar ejtés versenyének, az 1941-i tanulságait írásba is foglalta (*A jó magyar ejtés kérdéséhez*, az előző előadás szövegével együtt a *Tanulmányok* c. kötet végén). Megszívlelendő, amit a jövendő tanárok lelkére kötött: „Tanítványainkkal [...] azon a tárgyon és anyagon keresztül közlekedünk lelkileg, amelyet meg akarunk ismertetni velük, amelyre meg akarjuk tanítani őket. Ha az magunkat nem hevít át, tanítványainkat sem fogja.” Végül a közlés eszközére térve: „ez a buborék-semmiség, az emberi hang, volt és marad legállandóbb létesítője, összetartója, záloga és biztosítója a nagy, a nemzeti közösségnek. Becsüljük meg, szeressük, ápoljuk és védjük, s ne engedjük meghamisítani!”

Órá is érvényes, amit Riedl Frigyesről írt: „Személyes jelenléte mintegy pazar ráadás volt arra, amit mondott”. Szívesen idézem Keresztury Dezső emlékezését Horváth Jánosra: „Tanítványai, barátai és tisztelői előtt, akik személyesen ismerhették, elsőül személye jelenik meg újra. Kedves, zömökségében is kecses alakja, kordában tartott és mégis nyílt, igen kifejező mozgása. [...] Meleg, hol gunyoros-bölcs, hol önfeledten sugárzó, hol indulatosan fellobbanó barna szeme, amely szelíd határozottságával és okos nyájasságával egyaránt lebilincselte azt, aki találkozott vele. Aztán arra gondolunk, amit világosan tagolt, tiszta és velős magyarsággal megformált mondataiban közölt. Ebben egyformán lenyűgöző volt a gondosan megmért anyag bősége, a tömörségében is közérthető, világossága által is mély gondolat gazdagsága, a higgadtsággal is szárnyaló lelkesültség, a formát és tartalmat, ismertetést és értékelést, figyelmes komolyságot és derűs kedélyt biztos egyensúlyban tartó arány.”

Ilyennek láttuk, ilyennek láttam.

Hálás vagyok a sorsnak, hogy a tanítványa lehettem.